

Галузеві соціології

СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ-СИРІТ У ВНЗ:
СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ

Віктор КУЗЬМІН

Copyright © 2012

Постановка суспільної проблеми. За офіційною статистикою, в останні два десятиліття відбувається прискорене зростання сирітства [1, с. 26]. Загальна кількість дітей-сиріт із 2003 по 2008 рік наводиться нижче (рис. 1).

Мета дослідження: розглянути процес соціалізації сиріт у ВНЗ, взяти до уваги статистичні дані, особливості розвитку сиріт, запропонувати шляхи поліпшення їхньої соціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів. Критичний аналіз літературних джерел [1; 2; 3; 4] дає змогу вказати на основні причини виникнення сирітства:

економічні – зростання рівня безробіття, відносно невеликий прожитковий рівень, стрімке збільшення цін на товари і послуги, відсутність можливості повноцінно оздоровитися сім'єю, економічна нестабільність у цілому;

демографічна криза – зростання чисельності розпаду сімей, кількості позашлюбних дітей, різні девіації у вигляді алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, злочинність серед підлітків, трудова міграція;

педагогічна запущеність шлюбних відносин – втрата традицій та обрядів, зниження виховного потенціалу сім'ї, порушення прав дітей, бездуховне ставлення дорослих до найближчого оточення;

зменшення виховної компоненти системи освіти – практична відсутність будинків юнацтва, шкіл фахової майстерності, відсутність у дітей і молоді бажання до читання книг, інтелектуальних та спортивних занять;

світоглядний розрив між поколіннями, відсутність належної пропаганди здорового способу життя, дієвих механізмів підтримки сім'ї, патріотизму тощо;

збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як

наслідок поліпшення роботи над соціальним утвердженням статусу дитини і взяттям її під державну опіку.

Сирітство, як відомо, – соціальне явище, яке характеризує спосіб життя дітей і молоді, що через різні життєві події залишилися без батьківського піклування. Біологічні батьки цих дітей можуть бути померлими чи загиблими, позбавленими батьківських прав, визнані безвісно відсутніми або недієздатними, оголошені померлими, перебувати на покаранні в місцях позбавлення волі, перебувати у розшуку органами внутрішніх справ, страждати тривалою хворобою, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки. До цього треба додати й антигуманну форму батьківської поведінки – відмову батьків від своєї дитини, причому переважно ще в пологових будинках. Відповідно, збільшується статистика “соціального сирітства”, тобто коли діти є сиротами при фактично живих батьках.

Утримання у сирітських закладах й, відповідно, зміна умов перебування – все це фактори, які травмують психіку дитини, спричиняють ускладнення в реалізації її позитивних

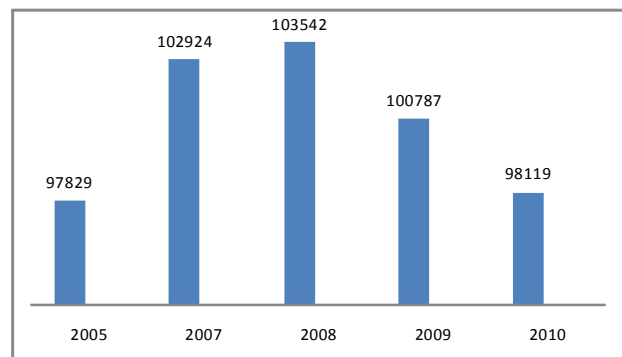

Рис. 1.
Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за роками (за даними Держкомстату України)

можливостей, спотворюючи долю, взаємозв'язки в суспільстві та процес соціалізації в цілому. Розуміючи це, різні державні інституції пропагують усе новіші форми утримання дітей-сиріт: опіка (піклування), передача у прийомну сім'ю, створення дитячих будинків сімейного типу. Останнім часом реалізується державна політика щодо зменшення кількості інтернатних закладів.

Система ВНЗ України (881 заклад) отримує державне замовлення фахівців, у тому числі із числа абітурієнтів пільгових категорій, зокрема – сиріт. Загальна кількість сиріт у ВНЗ МОНМС складає понад 11 тисяч студентів [1, с. 117]. Найбільш поширеними формами влаштування сиріт є опіка та піклування. За даними Держкомстату України, станом на 1 січня 2009 року цими формами охоплено 62965 дітей-сиріт [1, с. 72].

Аналізуючи вступ до навчальних закладів дітей-сиріт, які виховувалися у різних формах утримання, стає помітним, що саме сімейні форми виховання сприяють вступу сиріт до ВНЗ. Випускники інтернатних закладів зазвичай вибирають для себе більш “приземлені” професії, не орієнтуються на далеку перспективу. На підтвердження цього слушно навести таку офіційну статистику МОНМС України: 77,4% (або 1234 особи) випускників шкіл-інтернатів для сиріт у 2008 році прибули на навчання до професійно-технічних навчальних закладів і тільки 22,6% (360 осіб) – до ВНЗ усіх рівнів акредитації із загальної кількості тих, хто вибув зі шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1, с. 117].

Зі вступом до ВНЗ більша половина студентів-сиріт намагається усунути піклувальників (усіх рідних) від контакту із соціальними працівниками, особами, які відповідальні за виховну роботу у ВНЗ. Через це, інколи піклувальники не в змозі надати своєчасну допомогу “дорослим” підопічним, що дещо зменшує їхні шанси на отримання якісної освіти. Акцент на невдачах, провалах породжує атмосферу страху, різних прикrostей за помилки або привчає їх до неадекватного зниження очікувань. Надмірна суворість оточення часто спричиняє хронічну тривогу, комплекс меншовартості, а надмірна м'якість – уникнення відповідальності.

Спираючись на психолого-педагогічні характеристики підлітків-сиріт, зрозуміло, що відповідний освітній процес стосовно них у

системі вищої школи має організовуватись на принципах корекційної педагогіки, оскільки основний контингент становлять особи із тими чи іншими труднощами в навчанні та вихованні. Тому й психокорекційно зорієнтоване навчання покликане вирішувати питання соціальної адаптації випускників-сиріт, підготовки їх до самостійного життя, подальшого працевлаштування, успішної соціалізації в цілому. Натомість повсякдення показує, що здебільшого до навчання у ВНЗ передують слабка підготовка названого контингенту абітурієнтів до переходу в доросле життя, наявні спадкові хвороби, юнацтво часто не адаптивоване, процес його соціалізації ускладнений [5, с. 102]. На тлі навчання в інституті чи університеті та пошуку роботи в окремих випадках поновлюються контакти із кримінальним світом, має місце утриманство. Отож процес життєдіяльності вступників-сиріт у рамках ВНЗ переважно відбувається за умов незавершеної соціалізації, їхнього мінімального соціального досвіду і відсутності практики самостійного прийняття відповідальних рішень, обмеженого досвіду певних досягнень і соціального визнання. Ось чому ВНЗ вимушені перебирати на себе функції із соціальної адаптації, корекції та реабілітації дедалі більшої кількості “проблемних” юнаків і дівчат. Відповідно збільшується навантаження на освітні заклади як провідний суспільний інструмент соціалізації молоді [6, с. 36].

Детальне вивчення особистих даних студентів вказує на те, що юнацтво, яке має більший позитивний досвід сімейного життя, демонструє більш високий рівень адаптивності та законслухняності. В іншій частині студентства із цієї верстви рівень соціальної адаптованості нижчий, що виявляється у таких сферах, як працевлаштування, сім'я, навчання. Це пояснюється тим, що у декого з них некоректно сформовано модель сім'ї, викривлено механізм товариських та інтимних взаємин, неповною мірою сформовано трудову мотивацію.

У випадку пізнього оформлення опіки, несумлінного виконання опікунами (піклувальниками) своїх обов'язків, важкого характеру підопічних, інколи помічаються невміння сиріт організувати себе на плідну працю, виявляються складнощі у спілкуванні, наявне слабке усвідомлення власних перспектив і мотивації до здійснення якісної трудової кар'єри. Такі студенти почасти мають певні обмеження, що зумовлені насамперед більш низьким рівнем

їхньої освіченості. Це ж підтверджує і нижчий рівень їх академічної успішності [2, с. 21].

Помилка при виборі професії, професійна невдача сприймаються більшістю студентами-випускниками-сиротами як життєва катастрофа. У результаті в них виникає комплекс “особистості яка не відбулася” [7, с. 20]. Та це й природно, адже у ВНЗ молода людина контактує із незвичною системою методів навчання, стикається із труднощами привласнення нового матеріалу, із вимогою самостійно розпоряджатися бюджетом часу, із новими друзями і товаришами, а приїжджі – із особливостями способу життя в гуртожитку, із потребою освоєння незнайомого міста та ін. Зазначене вносить істотні зміни в психозмістове наповнення особистості у період, коли людина вперше вчиться оволодівати перспективами свого життя [див. 8].

Аналізуючи розвиток освітньої і трудової діяльностей студентів-сиріт, вкажемо на їх недостатню здатність до планування, невміння передбачити проміжні результати власної праці. Іноді, якщо особі пропонується виконати доручення, вона не в змозі його завершити без допомоги. Зацікавленість до навчання не виявляється у більшості з них, сприймається як нав’язана ззовні. Іноді оцінки за навчання не стимулюють більшість сиріт до отримання нових знань, умінь, навичок, досвіду.

Незважаючи на якісне медичне обслуговування та, здавалося б, відмінне харчування, діти з інтернатних закладів значно відстають від однолітків за багатьма параметрами, у тому числі й за станом здоров’я. Серед медичних параметрів наявні такі: невідповідність антропометричних показників (маса тіла дещо не відповідає зросту, більшість підопічних мають різні викривлення хребта, вади опорно-рухової системи). Діти, залишені батьками у пологових будинках, взагалі вирізняються незадовільними показниками ще при народженні головно через недотримання безвідповідальними батьками основних засад здорового способу життя.

У середині ХХ століття стало науково доведеним і загальновизнаним, що найважливішою умовою розвитку маленької дитини є наявність тісних та стійких емоційних зв’язків з матір’ю (або з іншим дорослим, який її заміняє). Явище відсутності таких зв’язків отримало назву “материнської депривації” [9, с. 9]. Залежно від того, чого саме позбавлена людина в дитинстві, виділяють різні види депривації – рухливу, сенсорну, інформаційну, соціальну, сексуальну, емоційну та материнську [9, с. 19].

Досвід практичної роботи у ВНЗ показує, що в окремих випадках академічну успішність, спосіб життя студентів-сиріт зумовлюють стан здоров’я, схильність до захворювань, слабкий імунітет, хронічні захворювання. Погіршений стан їхнього здоров’я пояснюється цілою низкою факторів: більшість їх біологічних батьків свого часу не готувалась до усвідомленого батьківства, вела “молодіжний” спосіб життя (переважали алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління). Важливим критерієм стану здоров’я сиріт загалом є наявність хронічних захворювань, що здебільшого слушно розглядати у рамках генетичної програми та екологічної ситуації за місцем постійного перебування. Серед сиріт зустрічаються діти з родин, де був слабкий освітній рівень батьків, низький матеріальний рівень забезпеченості та культури, невідповідність нормам умов проживання, стреси у сім’ях, низька соціальна та медична активність батьків [10, с. 39]. Щодо студентів-сиріт із числа випускників інтернатних закладів, помічено також факти зниження темпів їхнього фізичного та психічного розвитку, погіршення показників соматичного здоров’я, зустрічається поліморфізм і накопичення різнопланових захворювань в однієї особи. Чим раніше дитина-сирота потрапляє в інтернатний заклад, тим більш невідворотні відхилення у її психокультурному розвитку, тим більш вірогідним є поліморфізм і складнішим процес соціалізації такого студента до умов навчання та проживання у молодіжному гуртожитку [10, с. 39].

Держава гарантує сиротам права практично у всіх життєво важливих сферах, надає пільги, постійно підвищує мінімальні прожиткові стандарти. Однак, при неуспішній соціалізації і за наявності роботи, вони легко її втрачають, отримавши житло – часто залишаються без кімнати чи квартири у результаті безглузких обробок, або ж приводять їх у непридатний для проживання стан, не хочуть і здебільшого не можуть якісно навчатися, вступивши до ВНЗ – належно не поцінують цього.

Відсутність дієвих державних програм соціального супроводу сиріт у ВНЗ, спрямованих на їх підготовку до самостійного життя, значно знижує ефективність роботи їх підтримки і без того цієї вразливої верстви суспільства. Хоча відомо, що на її утримання держава витрачає чималі кошти, а ефективність підтримки у більшості випадків украй мала [11]. Мовиться про отримання матеріальної допо-

моги студентами-сиротами на придбання одягу та взуття, про допомогу в організації лікування, санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку і про отримання інших пільг, що передбачені чинним законодавством. Не менш важливо, щоб студент-сирота навчився володіти собою, бути “господарем” власного життя. Відтак ефективна педагогічна і психологічна підтримка доповнює та посилює успішність навчання й самовиховання через засоби мотивації, профорієнтації, позитивного особистого прикладу самореалізації.

Скажімо, заняття спортом полегшує пристосування людини до виконання різних соціальних ролей, оптимізує вироблення не тільки спортивних, а й більш широких ціннісних ставлень до дійсності [12, с. 139]. І це закономерно, оскільки спорт є каталізатором соціалізації, виховує вольові риси у юнаків і дівчат. Крім того, у взаємодоповненні із психологічною підтримкою студентів-сиріт вона сприяє соціальному та професійному самовизначенню їх особистості, реалізації ними власної професійної кар’єри. Останнім часом активно обговорюється створення психологічних служб при ВНЗ, що є актуальним і доцільним [14].

Для багатьох вихованців навчання у ВНЗ – це остання система соціального, психологічного, педагогічного впливу. Соціальна значущість освітнього процесу тут посилюється самим змістом соціального замовлення – потребою опанувати певною професією. Готуючи молодого спеціаліста до включення у самостійну діяльність за обраним фахом, соціальні працівники прагнуть сформувати його як зрілу особистість, котра в подальшому адаптується до нових умов життя і закріпитись на першому робочому місці.

З огляду на велику кількість сиріт у сім’ях піклувальників, потрібно розробити й запровадити механізм соціального супроводу сімей опікунів (піклувальників) залежно від їхнього віку, створених умов для виховання і проживання юнацтва в родині [1, с. 76]. На жаль, щорічні зміни правил вступу до ВНЗ, незрозумілі підходи до їх формування, а саме прийом на бюджетні місця усіх бажаючих абітурієнтів-сиріт при наявності мінімально-достатніх балів у сертифікатах, спричиняють у суспільстві протести проти вступу сиріт до ВНЗ, тобто породжують “негативні напруження до так званих “пільговиків” [13, с. 268], частина яких через слабкий освітній рівень при вступі не спроможна якісно навчатись та отримувати якісні знання. До ВНЗ вступають усі бажаючі

сироти, що вказує на доступність вищої освіти, але нівелює її якісні показники. З огляду на це, все ж таки треба запровадити загальнонаціональну систему пільг для студентів [2, с. 44], дещо збільшити (переглянути) прохідні бали для їх зарахування, приділяти більше уваги відповідності особистих нахилів сиріт й спеціальності, яку вони обирають.

Факт спрямування коштів з боку держави на соціальний захист сиріт не є повною мірою достатнім для їх соціального становлення, адже це лише частина потрібних ресурсів. Для їх подальшого професійного становлення вкрай значуща своєчасна змістовна допомога соціальних працівників, психологів, юристів [2, с. 21].

Для покращення перебігу процесів усупільнення сиріт у ВНЗ потрібно розробити дієву модель їх соціалізації і покласти її в основу програм та заходів, спрямованих на їхній супровід дітей-сиріт і змістовну роботу з ними в усіх напрямках життєдіяльності. При цьому застосування соціальних технологій у роботі із різними групами клієнтів, використовуючи саме психосоціальну базу, закладе надійний фундамент у підготовку соціалізованих особистостей, поліпшить навчальну та виховну роботу ВНЗ, щоденно сприятиме соціальному становленню майбутніх ефективних фахівців. Відповідні зміни оптимізують використання коштів державного бюджету за умов економічної і демографічної криз.

Слід розробити й забезпечити системний психолого-педагогічний супровід допрофільної підготовки учнів-сиріт основної школи (проведення діагностики з виявлення їх нахилів, спрямованості і мотивації до певного профілю навчання, того чи іншого виду діяльності, моніторинг успіхів кожного у процесі освоєння курсів за вибором, індивідуальні консультації, групові тренінги тощо). Мають бути відновлені як державна система професійної орієнтації школярів, так і навчально-матеріальна база для успішної реалізації оргтехнології профільного навчання, а також здійснені заходи з відповідної підготовки і перепідготовки педагогічних працівників до роботи за оновлених обставин освітнього процесу [15, с. 546].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Сучасний стан соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ є особливим, проблематичним, а

тому заслугоує на детальне вивчення й осмислення.

2. Соціальний досвід сиріт потребує значної підтримки соціальних працівників, практичних психологів, осіб, які відповідають за проведення виховної роботи у навчальних закладах.

3. Далеко не в кожному навчальному закладі фахово організована робота зі студентами пільгових категорій і студентами-сиротами зокрема, відтак практичне зреалізування у ВНЗ “типової” моделі соціалізації сиріт є настійною вимогою часу.

1. Реалізація права дитини на виховання у сім’ї. Державна тематична доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2008 року; Ред. кол.: Ю.О. Павленко та ін.; Держ. ін-т пробл. сім’ї та молоді. – К., 2009. – 209 с.

2. Щорічна державна доповідь про становище молоді в Україні “Студентська молодь України: сучасний вимір”. – К., 2009. – 164 с.

3. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: Наук. зб. / Редкол.: А.І. Кудряченко (відп. ред.) та ін. – К.: МАУП, 2004. – 336 с.

4. Національний звіт “Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини”. – К.: Державний ін-т розвитку сім’ї та молоді, 2007. – 181 с.

5. Проблеми соціалізації сиріт у вищій школі: шляхи вирішення: збірник тез доповідей IX Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів [“Соціологія (пост)сучасності”], (Харків, 14-16 квітня 2011 р.) / ХНУ імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 217 с.

6. Пірог Л.А. Взаємозв’язок між соціальним захистом і соціалізацією підлітків // Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи / за заг. ред. канд. пед. наук, доцента Васильєва В.В. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2003. – С. 36–41.

7. Лисовский В.Т. Советское студенчество: социологические очерки: Науч.-попул. изд. – М.: Высш. школа, 1990. – 304 с.

8. Панок В.Г. Основи практичної психології: Підручник для студ. вищих навч. закладів / В.Г. Панок, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева та ін. – 2 вид., стер. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.

9. Прихожан А.М. Толстых Н.Н. Психология сиротства. – 2-е изд. – СПб, 2005. – 400 с.

10. Стан здоров’я як один із чинників соціалізації студентів-сиріт: Матеріали конференції “Сучасні аспекти медицини і фармації-2011”, (Запоріжжя, 12-13 травня 2011 р.) / ЗДМУ. – Запоріжжя. – 2011. – 201 с.

11. Опіка над дітьми: сім’я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт) / Річард Картер. – К.: Логос, 2005. – 88 с.

12. Якість життя населення пострадянських країн у соціологічному вимірі: колективна монографія / [В.С. Бакіров, В.Н. Ніколаєвський, О.І. Кізілов та ін.] / за ред. В.С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 216 с.

13. Бацман О.С. “Пільговики” у вищому навчальному закладі: постановка проблеми / Бацман О.С. // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2010. – №4. – С. 267–272.

14. Панок В.Г., Острова В.Д. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти). – К.: “Освіта України”, 2010. – 230 с.

15. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

АНОТАЦІЯ

Кузьмін Віктор Володимирович.

Соціалізація студентів-сиріт у ВНЗ: соціологічна рефлексія.

Статтю присвячено розгляду процесу соціалізації студентів-сиріт у ВНЗ України, проаналізовано офіційну статистику, основні соціально-психологічні та фізіологічні особливості студентів-сиріт як окремої групи соціалізації; запропоновані можливі шляхи поліпшення процесів усупільнення студентів-сиріт в умовах реформування національної вищої школи.

Ключові слова: соціалізація, студент-сирота, ВНЗ, проблеми адаптації, соціально-психологічна робота.

АННОТАЦИЯ

Кузьмин Виктор Владимирович.

Социализация студентов-сирот в вузе: социологическая рефлексия.

Статья посвящена рассмотрению процесса социализации студентов-сирот в ВУЗах Украины, произведен анализ официальной статистики, выявлены основные социально-психологические и физиологические особенности студентов-сирот как отдельной группы социализации, предложены возможные пути улучшения процессов приобщения их к общественной жизни в условиях реформирования национальной высшей школы.

Ключевые слова: социализация, студент-сирота, ВУЗ, проблемы адаптации, социально-психологическая работа.

ANNOTATION

Kuzmin Viktor.

Socialization of Students-Orphans in Higher Educational Establishment: Sociological Reflexive Action.

The article deals with the consideration of the process of socialization of students-orphans in the higher educational establishments of Ukraine. The official statistics, main social-psychological and physiological features of students-orphans as a separate group of agents of socialization have been analyzed. The ways of improvement the processes of socialization of students-orphans in the conditions of reforming of national higher school have been offered.

Key words: socialization, student-orphan, higher educational establishment, problems of adaptation, social-psychological work.

Надійшла до редакції 30.06.2011.